

16. Украинская грамматика / В. М. Русановский, М. А. Жовтобрюх, Е. Г. Городенская, А. А. Грищенко. – К., 1986. – 360 с.  
 17. Українська мова // Енциклопедія. – К., 2004. – С. 367–368.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Нестеренко Тетяна Анатоліївна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови КДПУ ім. В. Винниченка.

*Наукові інтереси:* словотвір, морфонологія, проблеми граматики української мови.

## **ВІДОБРАЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНИХ СТРАТЕГІЙ ТА МОВНО-РИТОРИЧНИХ ПРИЙОМІВ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ В ХУДОЖНІХ ТВОРАХ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА**

**Олег СЕМЕНЮК (Кіровоград)**

*У статті розглянуто віддзеркалення в художніх текстах основних прийомів і засобів політичної риторики, які активно використовувалися в мовленні перших десятиліть ХХ століття в Україні.*

*Ключові слова:* Володимир Винниченко, політичний дискурс, мова початку ХХ століття, комунікативні стратегії

*Reflecting of fundamental devices and means of political rhetoric, which were actively used in the discourse of the first decades of XX century in Ukraine are under consideration in the article.*

*Key words:* Volodymyr Vynnychenko, political discourse, language of the beginning of XX century, communicative strategies.

Твори Володимира Винниченка доносять до сучасного читача дух часу, у який жив і про який писав митець. Про те, що за його текстами можна скласти уявлення про політичний словник епохи (другого десятиліття ХХ ст.), говорили, зокрема В. Білоус, Ю. Бойко, В. Русанівський та ін. [1; 2; 3]. Зверталися до цього аспекту аналізу мови письменника й ми [4].

У статті поставлено за мету розглянути дещо іншу проблему, а саме визначити, які комунікативні стратегії та мовно-риторичні особливості політичної риторики, притаманні часу, зафіксувалися в художніх творах Винниченка. Усі ми знаємо, що він увійшов до історії не тільки як письменник і маляр, а ще й як політик. Однією із рис особистості, яка займається політикою і реалізується в ній, є схильність і здатність до політичної риторики. Особлива мовна поведінка або навіть орієнтація політично активної особистості має виявлятися не тільки в ситуативно зумовлених ситуаціях, наприклад, під час публічного виступу, але й на інших рівнях спілкування. Тому можна передбачити, що у своїх творах як мовленнєвих проявах письменник у різний спосіб зафіксував елементи й особливості ситуативно зумовленого політичного дискурсу своєї доби. Мовленнєві фрагменти політичного дискурсу трапляються в мовленні персонажів або в ситуативно зумовленому (наприклад, виступ перед слухачами з промовою), або в повсякденно-побутовому (спонтанно

розв'язана політична дискусія в трамваї) тощо. Ми навмисно не зверталися до публіцистики Винниченка, намагаючись дотримуватися основної тези герменевтики про те, що саме в художніх творах письменників найбільш повно віддзеркалюється життя людського суспільства. Матеріалом для дослідження стали прозові твори письменника: «Божки», «Великий Молох», «Базар», «Студент», «"Уміркований" та "ширий"», «Малорос-європеєць».

Під політичним мовленням у статті будемо розуміти акти комунікації, у яких виявляються основні функціональні ознаки політичного дискурсу (або політично маркованої мовленнєвої ситуації) – переконати в доцільності поглядів та поведінки певної політичної групи, викрити опонента перед спостерігачами мовленнєвої ситуації, здійснити тиск на інших членів суспільства для зміни їхніх політичних поглядів тощо.

Як відомо, мова в «політичних» ситуаціях реалізує декілька пов'язаних між собою функцій, основною з яких є перзуазивна, тобто функція регулювання світогляду й поведінки громадян. Визначальною рисою процесу комунікації в політиці є його спрямованість на адресата з метою домогтися перлокутивного ефекту – спонукати аудиторію до суспільно-політичної реакції. Зазвичай, учасники політичної комунікації презентують певні суспільно-політичні позиції, а обмін інформацією відбувається з достатньо яскраво вираженими прагматичними цілями, тобто комунікативний процес у політиці завжди має інтенціональний характер.

Якщо політику розуміти як боротьбу за завоювання та втримання влади, то політичний дискурс являє собою демонстрацію боротьби, агону: «запекла боротьба за владу розігрується як змагання, як великі національні ігри, для яких важливі певні іміджі, театралізованість, форми вияву мовленнєвої агресії тощо» [Шейгал 2000: 24].

Усі комунікативні стратегії в межах політичного дискурсу мають одну мету – *боротьба за владу*. Під впливом чинника «наявність сторін, що змагаються» мовець змушений максимально зменшувати значущість статусу опонента, розвінчувати позиції свого політичного противника й максимально підвищувати свій статус, підносячи себе. Причому цей закон спрацьовує у будь-якому випадку, від діалогу в побутовому середовищі до виступу перед великою аудиторією.

Наявність адресата-спостерігача визначає можливість «гри на глядача», яким є потенційний прибічник або політичний опонент. Адресант намагається зробити процес спілкування більш видовищним, викликати емоційний відгук і тим самим залучити адресата-спостерігача, який сприймає політичні події як певні дієства, що розігруються для нього. Усе це обґрунтовує використання в політичному дискурсі як особливих мовно-риторичних стратегій (стратегії на пониження; стратегії на підвищення; стратегії театральності), так і прийомів зовнішнього впливу, зокрема створення певного зовнішнього й мовленнєвого іміджу, котрі доповнюють мовні стратегії. Ось, наприклад, як створює імідж «проєвропейського

політика» один із персонажів Винниченка: «В цей час якраз прийшов Скалозуб. Це був стрункий, сильно й гарно збудований, молодий ще чоловік, бездоганно поєвропейському одягнений, в смокінгу, рукавичках, в лякованих черевиках з верхом із жовтої замші. Трохи грубувате, але з виразно окресленими рисами лице його було чисто виголене... Зо всіма він поводився з якоюсь витонченою, підкресленою, офіційною чемністю. Говорив він як галичанин, хоч сам був у Галичині разів два, та й то дуже недовго. Любив уживати мало відомі на Україні вирази й трохи тим сам милувався. І одягався і поводився по-європейському, і балакав із зловживанням галицизмів Скалозуб не тільки з власного нахилу до цього, а теж з ідейності, з принципу...» («Божки»).

Важливе значення для дослідження мовно-риторичних особливостей політичних виступів (індивідуальних політичних текстів) має аналіз комунікативної ситуації, тобто всіх факторів, що впливають на дії адресата й адресанта. Риторика політичної спрямованості сприймається з урахуванням потрійного контексту: *контекст виступу* (значення слів і речень у системі тексту), *контекст мовної ситуації* (хто виступає, з якою метою, при яких обставинах), *контекст глобальної суспільно-політичної ситуації*.

Адресантом політичного виступу є представник певної соціальної, політичної та історичної групи, який озвучує ідеї, позиції й уявлення певної групи (партії, класу, організації і т.д.) і яким створюється відповідний текст.

Адресат політичного виступу – ті комуніканти, на кого адресант впливає відповідно до поставленої мети з використанням системи аргументації й мовних засобів. Важливою ланкою в ланцюзі адресант – адресат у такій комунікації є звертання й використання конкретних прономінальних форм, що є типологічною характеристикою будь-якого політично зумовленого контексту. Співвідношення певних прономінальних форм і звертань залежить від комунікативної ситуації та різновиду політичного мовлення. Наприклад, один із персонажів (Катря) за допомогою двох слів-звертань розставляє в невеличкому діалозі всі соціальні акценти: «Буває, *товаришу*... Чи то пак! Вибачайте, *добродію*...» («Великий Молох»).

Стосовно синтаксичної структури речень, то загалом у ситуації «політичного спілкування» персонажі В. Винниченка віддають перевагу простим реченням, а багато складних речень або мають характер формально простого, або головне речення не несе значного інформаційного навантаження, а лише вводить підрядне. Такі речення легше сприймаються, створюють видимість міркування з наступним висновком, мають апелятивний, стверджувальний характер. Усі питальні речення вживаються або у вигляді риторичного запитання, що залишається без відповіді, або на поставлене питання відразу дається відповідь самим промовцем, тобто використовується "питально-відповідний хід", що виконує функцію

актуалізації теми, полегшує адресату перехід до неї, а також виступає як засіб «інтимізації», оскільки «співрозмовником» є адресат, який представляється вже як послідовник, одностудент, виразник спільної думки. Такий прийом зближує риторику політичних ситуацій із театральною (драматургічною). Так, в оповіданні «Студент» не описаний докладно виступ промовця перед селянами, Винниченко передає його напруженість і виразність декількома реченнями: « - Хто я такий? – перепитав чоловік і на мент зупинився. Здавалось, в грудях йому було щось таке велике, що не могло все зразу вистрибнути, і, застрягнувши, здавило горло. А потім воно, се велике, болюче, стало вилітати йому з грудей шматками слів, шматками вогню, шматками гнівної муки». Уявлення про можливу мовно-риторичну складову дає невелике за обсягом продовження виступу (монологу), побудованого на риторичних питаннях та питально-відповідальних формулах:

«...Лице чужого чоловіка спалахнуло:

10. Брехав?! Я!? Так ви не вірите мені? Так ви не вірите моїм сльозам? Ви їм вірите? Ну, говоріть! Скажіть, кому вірите!

11. Вовчі сльози! – буркнув хтось позаду.

Чоловік повернув туди голову.

12. А хто хату запалив?..

Очі чужого чоловіка поширились:

13. Так то я запалив їх?! Я, що кров свою оддав би, щоб загасити їх? Я, я?! Та що ви, люди?!..» («Студент»).

Особливе значення для всіх різновидів політичного мовлення має використання прономінальних форм першої особи множини, тому що вони дають змогу мовцю реалізувати свої цілі: звертатися до різноманітних груп населення, установлювати зв'язки в рамках групової свідомості залежно від своїх намірів, створювати почуття спільності, залучати адресата на свій бік, прямо звертаючись до нього, і побічно представляючи себе і свою програму. Відповідно до прийомів ідентифікації та інтимізації, використання прономінальних форм пов'язане з оцінністю. Говорячи про "ми", "нашу групу", зазвичай використовують тільки позитивну конотацію, політичний же противник характеризується в негативному плані. Як приклад наведемо дискусію в вагоні:

«Недоторканий вмент суворо нахмурюється і з натиском говорить:

— Україна для українців. *Ми* не потребуємо вашої автономії! Туг...просовується наперед якийсь чорнявий студент в червоній косоворотці...

— Вибачайте...Ви це про кого кажете: «*Ми* не потребуємо автономії»!

— Про *нас*, про *всіх українців*!

— Вибачайте, — посміхається студент, — я сам українець, але можу сказати, що ви дуже помиляєтесь, коли беретесь за всіх одповідать. («Уміркований» та «ширий»).

Або, наприклад, показове звертання одного з персонажів п'єси «Гріх» (Сталінського) до своєї товаришки: «...А через що саме *ви* мене вбили, стане відомо і *вашим* і *нашим*. Це *ви* не сховаєте, ким *ви* були для *них*... Того, хороша моя, що *ви* виступаєте проти *своїх*, а *я* виступаю проти ворогів. *Ви* продаєте *своїх*...»

Категорія оцінки є однією з головних для будь-якого політично маркованого тексту, а оцінні прикметники – одним із найважливіших засобів для її вираження. У політичному дискурсі вони орієнтуються на біполярну систему оцінок (правильний – неправильний) і співвідносяться із системою ідентифікації: «ми/своя група – позитивно» – «вони/чужа група – негативно». Таким чином, провадиться спроба нав'язати адресату певну систему оцінок (ширше – картину світу) і позицію в системі координат «ми – вони». У різновидах політичного мовлення оцінні прикметники вживаються відповідно до напрямку усього оцінювання.

Так, у продовженні діалогу (полеміки), початок якого ми навели вище, як один із засобів, коли всі логічні аргументи закінчилися, мовець виголошує:

«— І це говорить українець? Ви — українець? У кацапській сорочці? — Та ви *кацапський прихвостень*, а не українець...» («"Уміркований" та "ширий"»).

Важливим для нашого дослідження є аналіз лексико-семантичного аспекту «політичного виступу»: в основі будь-якого політично маркованого комунікативного акту лежить використання загальноновживаної літературної лексики, відомої усім членам комунікативного співтовариства, котра набуває політико-ідеологічних значень і відтінків: мова починає пристосовуватися до тих цілей, які політика ставить перед собою, у результаті чого наявні в загальному словниковому запасі слова стають тематичною (політичною) лексикою. Одним із прикладів актуалізації загальнолітературної лексики в політичному тексті є використання ключових слів, слів-гасел, що стають такими завдяки своєму семантичному змісту й частоті вжитку.

Ключові слова та слова-гасла пов'язані між собою, є найважливішими елементами й типологічною особливістю будь-якого політичного дискурсу. Можна зробити висновок про їхню провідну роль у впливі на адресата завдяки певним особливостям: по-перше, стислості, простоті і водночас певній семантичній нечіткості, що дає можливість уживати ці слова часто в різноманітних ситуаціях і контекстах, а також їхній емоційній зарядженості й оцінній поляризації, що сприяє розмежуванню груп "свої/чужі".

Слова-гасла та ключові слова повинні якнайшвидше викликати в адресата очікувану реакцію – асоціацію. Успіх комунікативної ситуації пов'язаний із простотою у вираженні складного, чому значною мірою сприяє вжиток ключових слів і слів-гасел. Цей аспект використання мови зафіксований, наприклад, у фрагменті дискусії в оповіданні «Малорос-

європеець»: «Дорогий добродію! Ви – прогресивний чоловік, і я — прогресивний чоловік. Обоє ми хочемо добра, правди... Я сам поділяю погляди тої партії, яка вимагає землі селянам... Але... Будемо говорити по ширості. Одне – лозунг, а друге – життя. Селянам треба дати лозунг «землі!», бо без цього вони не будуть боротись за політичну волю... Але ж не будемо кривити душею... Чого наші селяни бідні? Хіба справді од недостатка землі? Це ж... ну, по меншій мірі, це – помилка. Наш селянин – азіат. Ось в чому гвоздь... *Культури, європи* йому треба! *Школи!* І перш усього зрозумілої, української школи».

Ключові слова епохи не тільки оточують героїв Винниченка (так, один із персонажів у листі до своєї дружини пише: «Горе, тепер, Олю, та й годі: куди не поїдь, скрізь у поїзді тільки й чуєш: *революція, резолюція, конституція, інтелігенція!*» («Уміркований» та «щирий»)), але й активно вживаються ними (наприклад, промова студента під час дискусії: «...Українській *буржуазії*, та й то деякій тільки частині, може, потрібна *самостійність* України, але українському *пролетаріатові* вона зовсім не потрібна. Українському робочому люду, як і всякому, потрібна така політична форма, яка сприяла б його розвитку. От, наприклад, *автономія*. Але відокремлюватись цілком від своїх братів руських чи поляків йому зовсім не треба...»).

У політичних дискусіях і промовах, змодельованих у творах В.Винниченка, знаходимо досить велику кількість іншомовних одиниць, які, по-перше, були ознакою часу, по-друге, слугували для створення експресивно-емоційного фону, і по-третє – використовувалися для кінцевого оформлення образу персонажів як творчих, освічених, сучасних особистостей. Серед таких неологізмів доби: *страйк, стачка, штрейкбрехер, конспірація, гурток, соціаліст* тощо.

Особливу функцію в політичному мовленні відіграють евфемізми. Вона полягає в поданні позначеного змісту в більш вигідному світлі, ніж це дозволяє слово, що вживається звичайно й не має «пом'якшувального» елемента. Політичні евфемізми є складовим структурним елементом будь-якого політичного виступу або промови. Наприклад, у п'єсі «Базар», аби прямо не говорити про вбивство охоронника тюрми, революційний ватажок уживає слово «*нейтралізація*» або прикриває дію фразеологізмом «*ліс рублять, друзки летять*».

Розмовна лексика є складовою політично маркованих комунікативних ситуацій, зокрема й періоду, який віддзеркалено у творах письменника. Продуцент тексту нерідко свідомо пристосовується до стилю усної розмовної мови, тому що розмовні елементи впливають на адресата й іноді викликають реакцію, яка неможлива при вживанні тільки літературно нормативних елементів. Показова в цьому аспекті фраза з одного політичного диспуту: «...Їй ваша правда потрібна як *сироті тряся*» («Базар»).

Широко використовуються метафори, які роблять текст простішим для сприйняття, цікавішим, привертають увагу адресата незвичайністю сполучень. Метафори можуть створити ефект освіченості й натхненності оратора, а також можуть відвернути адресата від слабких місць у системі аргументації. Важливою є здатність метафори виражати оцінку. Ось, наприклад, один із зразків промови, насиченої метафорами: «...І це говорить революціонер! А дух ваш де?..Я бантиком понесу *світ правди* народу! Вся ціль наша, щоб людськість вийшла з *рабства тіла*, а ви кличете мене підлягати йому! ...Ні! Революціонери, настоящі революціонери не такі!» («Базар»). Або в цій же п'єсі: «*Життя*, любчику, *базар*. Хочеш бути багатим? Виходь з товарами, торгуйся, обмінюй, рости, сам давай і у других бери! А як сам не маєш ні чорта, то візьмеш й чорта пухлого. Так було, так буде до кінця віку!»

Читаючи твори письменника, ми ловимо себе на думці, що деякі політичні події, поведінка людей, ключові фрази та прийоми політичної агітації дуже схожі на сьогоднішні. Наприклад, якщо перенести в сьогоднішній вже наведений нами приклад із оповідання «"Уміркований" та "щирий"», то він може мати такий вигляд: «Горе, тепер, Олю, та й годі: куди не поїдь, скрізь у поїзді тільки й чуєш: *коаліція, європеїзація, інфляція, рекапіталізація!*». У цьому немає нічого дивного, адже основні канони і засоби ведення політичних дискусій та їхній вплив на суспільство були визначені ще античними філософами, стали загальновідомими й активно використовувалися протягом століть. Тому можна з розумінням сприймати тотожність політичної риторики, політичного мовлення початку ХХ та початку ХХІ ст. Прикрим є подібність політичних проблем, що віддзеркалені у творах видатного письменника й державного діяча, та проблем сучасної України. Більша частина з них так і не була розв'язана протягом майже століття.

#### БІБЛОГРАФІЯ

1. Білоус Віктор. Мова та революційні перетворення (соціальне та лінгвокультурне дослідження на матеріалі драматичних творів Володимира Винниченка): Монографія. – Кіровоград: «Антураж А», 2008. – 128 с.
2. Бойко Юрій. Драма «Між двох сил» В.Винниченка як відображення української національної революції // Слово: Зб. 3. – Нью-Йорк, 1968. – С. 331–343.
3. Русанівський В.М. Сила і краса (Особливості мови творів В.Винниченка) // Українська мова і література в школі. – 1992. – № 2. – С. 41–46.
4. Семенюк О.А. Мова доби у творах Володимира Винниченка (відображення лінгвокультурної ситуації) // Наукові записки. – Випуск 27. – Серія: Філологічні науки. – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В.Винниченка, 2000. – С. 176–186.
5. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса: Монография / Ин-т языкознания РАН; Волгогр. гос. пед. ун-т. Волгоград: Перемена, 2000. – 368 с.

## ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Семенюк Олег Анатолійович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри перекладу та загального мовознавства, проректор з наукової роботи та міжнародних зв'язків КДПУ ім. В. Винниченка.

*Наукові інтереси:* вплив екстралінгвальних факторів на мову, комунікативна лінгвістика.

## **СТИЛІСТИЧНА РОЛЬ ОКСИМОРОНУ В МОВІ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА «РАБ КРАСИ»**

Оксана ТАРАСЕНКО (Одеса)

*У статті здійснено аналіз стилістичної фігури-оксиморон. Подано характеристику оксиморонів з погляду граматичного складу. Звернено увагу на стилістичну роль фігури, що відіграє важливу роль у розкритті ідейного і художньо-естетичного навантаження оповідання.*

*Ключові слова:* антоніми, оксиморон, заголовок, символ, художня деталь.

*The analysis of stylistic figure-oxymoron is made in the article. The characteristic of the oxymorons is given from the point of grammar composition. The stylistic role of the figure which allows to expose ideological and art-esthetic loading of the story is paid attention to.*

*Key words:* context, antonyms, oxymoron, symbol, artistic detail.

Стилістичне варіювання засобів може пов'язуватися з різноманітними семантичними зіставленнями й протиставленнями на основі внутрішньомовного значеннєвого колориту. Саме у зв'язку з цим виникає лексично-стилістична категорія антонімів-слів, що мають діаметрально протилежне значення. Антоніми потрапляють до стилістичних засобів як завдяки своїм власним внутрішнім семантичним властивостям, так і тому, що антонімічні протиставлення не є чимось застиглим, обмеженим, і мовець може вживати антонімічні слова не тільки за усталеною в лінгвальному обігу схемою, але й залежно від особливостей власного, індивідуального світосприймання. Семантичні зв'язки між антонімами не завжди бувають нерозривними й здебільшого антонімічні відношення пов'язуються за певними стилістичними функціями, що їх виконують слова-антоніми в контексті. Антоніми сприяють підсиленню певного поняття. На основі цього виділяють найбільш виразні функції зіставлення, протиставлення й антонімічної градації. Виразально-зображальні можливості антонімів найчастіше реалізуються в оксиморонних побудовах. «Оксиморон чи оксюморон (від гр. *οχυμογον* – дотепно-безглузде) – це риторична фігура, яка є сполученням двох непоєднувальних понять, що мали б виключати одне одного. У такий спосіб виникає ефект несподіваності і від того свіжість образу. При подальшому вдумуванні в такі сполуки можна помітити, що в цьому поєднанні дві його частини є двома ознаками одного явища (сумна радість, гірке щастя, солодкий біль)» [12, с. 374]. Оксиморон як стилістична фігура ще в давні часи активно використовувався в стилістиці та риторичі як